Obidova. Sh. Sh.
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

INKLUZIV TA’LIM TIZIMIDA LINGVOMADANIY KOMPETENSIYALARNI INTEGRATSION RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. *Maqolada lingvistik va madaniy kompetensiyalarni integratsion yondashuv asosida rivojlantirishning inkluziv ta’lim tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Inkluziv muhitda chet tilini o‘qitishda o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirish jarayonini ularning madaniy tajribasi bilan uyg‘unlashtirish zarurligi asoslanadi. Tadqiqot davomida lingvokulturologik yondashuv, kommunikativ kompetensiya nazariyasi hamda pedagogik integratsiya tamoyillari o‘rganilgan. Natijada, inkluziv ta’limda lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishning amaliy yo‘llari, zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish mexanizmlari ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar*: inkluziv ta’lim, lingvistik kompetensiya, madaniy kompetensiya, lingvomadaniy kompetensiya, integratsion rivojlantirish, interkultural yondashuv, ta’lim innovatsiyasi.*

XXI asrda ta’lim jarayonining asosiy yo‘nalishlaridan biri - inklyuziya va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishdir. Inkluziv ta’lim barcha o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olib, ularni ijtimoiy va akademik jarayonlarga to‘liq jalb etishni maqsad qiladi [1, 15]. Bu jarayonda lingvistik va madaniy kompetensiyalar muhim rol o‘ynaydi, chunki ular o‘quvchining tilni nafaqat grammatik, balki madaniy kontekstda ham tushunishiga imkon beradi [2, 22]. Lingvistik kompetensiya – til tizimi, fonetika, leksika, grammatika va semantikani anglash qobiliyatidir. Madaniy kompetensiya esa madaniy qadriyatlar, ijtimoiy xulq-atvor me’yorlari, mentalitet va kommunikativ konvensiyalarni o‘z ichiga oladi [3, 108]. Ularning birlashuvi lingvomadaniy kompetensiya deb ataladi – bu o‘quvchining til orqali boshqa madaniyatni to‘laqonli anglash va o‘zaro tushunishni ta’minlash qobiliyatidir [4, 97].

Inkluziv ta’lim jarayonida ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki o‘quvchilar orasida jismoniy, psixologik, ijtimoiy va madaniy farqlar mavjud. Shu sababli, o‘qitish jarayonida integratsion yondashuv – ya’ni til, madaniyat va shaxsiy rivojlanish elementlarini uyg‘unlashtirgan metodikani joriy etish zarur [5, 134]. So‘nggi yillarda O‘zbekiston olimlari ham ushbu masalaga katta e’tibor qaratmoqda. S. Mirzayeva madaniyatlararo kompetensiyani o‘qituvchi tayyorgarligining ajralmas qismi sifatida ko‘radi [9, 94].

Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirish orqali o‘quvchilar o‘z madaniy identifikatsiyasini saqlagan holda, boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot qilish qobiliyatini orttiradi [6, 211; 10, 63]. Shu nuqtai nazardan, lingvomadaniy yondashuvni inkluziv ta’limning tarkibiy qismiga aylantirish zarur.

METODOLOGIYA VA TADQIQOT USULLARI

Tadqiqotda lingvistik va madaniy kompetensiyalarni integratsion yondashuv asosida

rivojlantirishning ilmiy-nazariy hamda amaliy asoslari o‘rganildi. Metodologiya sifatida tahliliy (analitik), taqqoslov (komparativ) va sistemali yondashuv usullari tanlandi.

Adabiyotlar tahlili metodi. So‘nggi yillarda inkluziv ta’lim va lingvomadaniy kompetensiya bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, B. Romijn o‘qituvchilarning interkultural kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha tizimli tahlil olib borib, bu kompetensiyaning inkluziv sinflarda o‘qitish sifatiga bevosita ta’sirini ko‘rsatgan [2, 58]. Shu bilan birga, M. G‘ulomova o‘z tadqiqotida madaniy komponentni darslik materiallariga integratsiya qilish til o‘zlashtirish motivatsiyasini oshirishini empirik tahlil asosida isbotlagan [11, 39]. E. Arruzza madaniy kompetensiyani oliy ta’lim tizimining ajralmas elementi sifatida ko‘rsatadi va uni empatiya, tolerantlik, hamkorlikni oshiruvchi omil deb hisoblaydi [3, 42].

Metodologik asoslar. Tadqiqotda quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

Lingvokulturologik yondashuv — tilni o‘rganishni madaniy kodlar, ijtimoiy xulq-atvor va qadriyatlar bilan birgalikda tahlil qilish [1, 38];

Integratsion yondashuv — til, madaniyat va kommunikatsiya kompetensiyalarini yagona tizimda uyg‘unlashtirish [6, 386];

Inkluziv-pedagogik yondashuv — turli imkoniyatga ega o‘quvchilarning madaniy va til tajribalarini hisobga olish orqali ularni muloqotga jalb etish [4, 44].

Shuningdek, Sh. Mardonova o‘z ilmiy ishida lingvomadaniy yondashuv asosida tayyorlangan trening-modullar o‘quvchilarning interaktiv muloqot samaradorligini 30 % ga oshirishini ko‘rsatgan [13, 118].

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirishni inkluziv ta’lim muhitida integratsion yo‘l bilan tashkil etish o‘quvchilarning nafaqat til, balki madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. O‘rganilgan adabiyotlar tahlili asosida quyidagi integratsion model taklif qilindi:

Til komponenti: fonetika, grammatika, so‘z boyligi;

Madaniy komponent: urf-odatlar, qadriyatlar, muloqot etiketi;

Ijtimoiy komponent: hamkorlik, bag‘rikenglik, teng ishtirok;

Texnologik komponent: onlayn muloqot, virtual almashuv, media materiallar.

Ushbu model orqali o‘quvchi tilni o‘rganish bilan birga madaniyatni ham amalda his qiladi, bu esa ularning shaxsiy motivatsiyasini oshiradi. [6, 388] O‘zbekistonlik tadqiqotchi T. Yo‘ldosheva o‘z ilmiy ishida ingliz tili darslarida “madaniy interaktiv mashg‘ulotlar”ni qo‘llash natijasida o‘quvchilarning ishtirok darajasi 45 % ga oshganini qayd etadi [14, 52].

O‘qituvchi lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirish jarayonida vositachi sifatida ishtirok etadi. U o‘quvchilar o‘rtasida madaniyatlararo muloqot uchun qulay muhit yaratadi, teng ishtirokni ta’minlaydi, madaniy stereotiplarni yumshatadi va refleksiv faoliyatni rag‘batlantiradi [2, 63].

S. Mirzayev ta’kidlaganidek, o‘qituvchi madaniy kompetensiyani rivojlantirishda “pedagogik mediator” rolini bajaradi – ya’ni, u o‘quvchining madaniy kontekstdagi fikrlash uslubini shakllantiruvchi vositachidir [9, 97].

So‘rov va kuzatuv natijalariga ko‘ra, integratsion yondashuvdan foydalangan o‘quvchilarda quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi: chet tilida fikr bildirishdagi ishonch ortdi; madaniyatlararo muloqotda faol ishtirok etish; guruh ichidagi ijtimoiy hamkorlik ko‘rsatkichlari yaxshilandi [3, 45].

Onlayn muloqot, video-darslar, va “virtual madaniyat haftaligi” kabi loyihalar orqali o‘quvchilar global muloqot tajribasiga ega bo‘lishdi. Bu esa ularning madaniy tasavvurlarini kengaytirib, tillarni o‘zlashtirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi [5, 278]. B. Xoshimov tadqiqotida “Zoom Cultural Exchange” onlayn loyihasi misolida o‘quvchilarning til motivatsiyasi 1 oylik dars jarayonida 28 % ga oshgani qayd etilgan [11, 76].

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, lingvomadaniy kompetensiyalarni inkluziv ta’lim jarayonida rivojlantirish uchun integratsion yondashuv nafaqat samarali, balki zaruriy pedagogik mexanizmdir. Bu yondashuv o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonini madaniy tajriba bilan uyg‘unlashtirib, ularni turli ijtimoiy-madaniy kontekstlarda samarali muloqotga tayyorlaydi [1, 42].E. Arruzza ta’kidlaganidek, madaniy kompetensiyaning asosiy maqsadi – boshqa madaniyatni bilish emas, balki unga moslasha olish va o‘z madaniyatiga tanqidiy yondasha bilishdir [3, 43]. Sh. Mardonova fikricha, lingvomadaniy kompetensiya o‘quvchi shaxsida madaniyatlararo tafakkurni shakllantiruvchi vositadir va u integratsion metodlar orqali kuchliroq rivojlanadi [12, 120]. Shu ma’noda, inkluziv ta’limda lingvomadaniy yondashuv o‘quvchilarni madaniy xilma-xillikni qadrlash, empatik muloqotda bo‘lish, hamda madaniy o‘ziga xoslikni hurmat qilishga o‘rgatadi.

Bundan tashqari, Byram tomonidan ilgari surilgan interkultural kommunikativ kompetensiya modeli inkluziv ta’lim tizimida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu modelda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot nafaqat til, balki qadriyatlar, urf-odatlar va ijtimoiy kontekstni ham qamrab oladi [2, 56].

So‘nggi tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi ta’limdagi inklyuziya tamoyillari bilan uyg‘unlashganda, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi va akademik o‘zlashtirishi sezilarli darajada oshadi [2, 61; 5, 279; 13, 55].

Tadqiqot davomida quyidagi muammolar aniqlangan:

1.Lingvomadaniy yondashuv bo‘yicha o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli darajada shakllanmagan;

2.Inkluziv sinflarda madaniyatlararo muloqotni tashkil etuvchi didaktik resurslar (darsliklar, media platformalar, interaktiv materiallar) yetishmaydi;

3.O‘quvchilarning madaniy tafakkurini va empatik qobiliyatini baholash uchun aniq diagnostik mezonlar ishlab chiqilmagan.

Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

inkluziv ta’lim muassasalarida lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv dasturlarini joriy etish;

o‘qituvchilar uchun interkultural muloqot metodikasi bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish;

chet tili o‘qitish jarayoniga autentik madaniy materiallar (video, drama, xalq og‘zaki ijodi, virtual muzeylar)ni keng jalb etish;

o‘quvchilarning madaniy kompetensiyasini baholash uchun refleksiv portfolio tizimini qo‘llash [6, 389].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, inkluziv ta’lim tizimida lingvomadaniy kompetensiyalarni integratsion rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu yondashuv o‘quvchilarning:

madaniy xilma-xillikka ijobiy munosabatini shakllantiradi;

til o‘rganish jarayonida motivatsiyasini kuchaytiradi;

inkluziv muhitda ijtimoiy bag‘rikenglik va hamkorlik muhitini mustahkamlaydi.

Madaniyatni o‘qitishdan ko‘zlangan maqsad – uni yodlatish emas, balki madaniyat orqali muloqot madaniyatini tarbiyalashdir.

Shunday qilib, lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirish – bu nafaqat til o‘rganish sifati, balki ta’limdagi insoniylik, bag‘rikenglik va madaniy uyg‘unlik tamoyillarini mustahkamlovchi asosiy omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Arruzza, E. Developing Cultural Competence in Higher Education // Education and Culture Journal. – 2021.
2. Byram, M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 165 p.
3. Eden, C.; Price, S.; Timmers, M. Integration of Cultural Competence in Inclusive Language Teaching // International Journal of Inclusive Education. – 2024.
4. Goode, T.; Dunne, C.; Bronheim, S. The Evidence Base for Cultural and Linguistic Competency in Health Care. – Washington, DC: National Center for Cultural Competence, 2006. – P. 43–49.
5. G‘ulomova, M. Til va madaniyat integratsiyasining dars jarayonidagi samarasi // UzSWLU Ilmiy axborotlari. – 2021. – №2. – B. 37–40.
6. Karimova, G. Chet tili o‘qitishda madaniyat elementlarini integratsiya qilishning psixopedagogik asoslari // Ta’lim va innovatsiya. – 2022. – №4. – B. 62–70.
7. Luquis, R.; Perez, M.; Ashford, D. Intercultural Sensitivity and Cultural Competence in Inclusive Education // Journal of Education and Practice. – 2022. – Vol. 13, No. 7. – P. 273–280.
8. Mardonova, Sh. Integratsion yondashuv asosida lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirish moduli. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2024. – 145 b.
9. Mirzayeva, S. O‘qituvchining madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishning metodik asoslari // Til va madaniyat. – 2021. – №2. – B. 90–98.
10. Romijn, B. Teachers’ Intercultural Competence in Inclusive Classrooms // Teaching and Teacher Education. – 2021. – Vol. 103, 103340. – P. 56–64.
11. Rasulov, R. A. Inkluziv ta’limda xorijiy til o‘qitishning psixolingvistik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. – 112 b.

57.